

(The New Republic, 17.06.2009)

Велики део дебате о томе како се односити према економској кризи се усредсредио на један једини појам: нормирање. Лако је и разумети зашто. Лоше понашање низа пословних кругова нас је бацила у ову погубну – тако да је очигледно да је начин да се избегне будућа економска пропаст стварање и енергична примена нових правила која забрањују такво понашање. Али, истина је нешто сложенија. Светска економија се састоји од милијарди свакодневних трансакција. Никада не може постојати довољно инспектора, рачунопологача, цариника, полицајаца који би могли осигурати да се све, или бар већина, трансакције правилно извршавају. Осим тога, ни они задужени за спровођење правила нису имуни према корупцији; према томе – и њих треба надзирати и држати одговорнима у односу на друге – који опет треба да су некако регулисани. Закључак је да законско нормирање не може бити ослонац покушаја да реформишемо нашу економију. Оно што је уместо тога потребно је нешто много обухватније: људи треба да усвоје другачији смисао и осећај о томе како се треба понашати, као и да се тако понашају – и то из уверења да је тако исправно.

Ово може звучати као претеривање. Обично се верује да се људи понашају на моралан начин углавном због тога што се плаше казне уколико се упусте у антисоцијално понашање. Овај став, међутим, не може да издржи пажљивије испитивање. Већина области понашања није обухваћена законима; најчешће чинимо оно што се од нас очекује зато што водимо рачуна о нечем, или волимо. Ово се огледа у начину како бринемо о својој деци (изузев врло малих законских захтева), како се односимо према својим брачним партнерима, како обављамо добровољни друштвени рад и како учествујемо у јавном животу. Штавише, у многим областима покривеним законским одредбама, вероватноћа да будемо ухваћени је уствари сасвим мала, а казне су често изненађујуће благе. На пример, само приближно једна од 100 пореских пријава бива детаљно ревидирана, а од већине превараната се једино тражи да доплате, уз само нешто камате оно што су «превидели». Упркос томе, већина Американаца плаћа дужни порез. Класична студија Алена Луиса «Психологија опорезивања» (Alan Lewis: *The Psychology of Taxation*)

закључује да људи не плаћају порезе само зато што се плаше владе; они то чине јер сматрају да је порески терет праведно распоређен и да се тај новац оправдано троши. Укратко, нормативне вредности су питање културе. Регулатива је потребна само онда када та култура затаји, али не може служити као основица за добро понашање.

Дакле, каква је промена потребна нашој нормативној култури? Оно што треба искоренити, или бар увелико умерити је *незајажљива потрошња*: опседнутост стицањем, што је постало основни принцип америчког живота. То није исто што и капитализам, а није исто што и потрошња. У циљу објашњавања разлике, од користи је позвати се на Абрахама Маслоу (Abraham Maslow) и његову хијерархију људских потреба. У њеној основи почивају основне потребе једног бића; пошто су ове задовољене, веће задовољење се добија из осећања, самоуважавања, и најзад – самоостварења. Све док се потрошња усредсређује на задовољавање основних људских потреба – безбедност, склониште, храна, здравствена заштита, образовање – то није незајажљива потрошња. Али, када је стицање добара и услуга употребљено за задовољавање виших потреба, потрошња се претвара у незајажљиву потрошњу – а она постаје социјално обољење.

Веза са економском кризом би требало да буде очигледна. Култура у којој жеђ за потрошњом доминира психологијом грађана, јесте култура у којој ће људи чинити скоро шта било, само да би стекли средства за незајажљиву потрошњу – радиће у ропским радним временима, понашаће се грабљиво у својим пословним активностима, чак ће "теглити" прописе – све у циљу постизања максималне зараде. Куповаће и куће које премашују њихове могућности и неће придавати никаквог значаја повећавању свог дуга на кредитним картицама. Зато, изгледа да се поуздано може рећи да је незајажљива потрошња, у оној мери у којој и све друго, одговорна за савремену економску погинулу. Али, није довољно да се само установи шта је оно што људи не треба да раде, па да се заврши са опсесијом зарађивања и трошења више од неког тамо другог човека. Незајажљива потрошња неће на чудотворан начин нестати са свог централног места у нашој култури. Њу треба *нечим* истиснути.

Прелажење од незајажљиве потрошње на нешто друго би, очигледно, била драматична промена за америчко друштво. Али такве монументалне промене културе нису ни изблиза јединствене. Кроз целу људску историју је долазило до корених промена у дефиницији „доброг живота“. Пре него што је дух капитализма прожео велики део света, ни рад, ни трговина нису били високо цењени. И заиста, њих су често препуштали презреним мањинама – као што су Јевреји. Током векова је вођење ратова – како у аристократској Европи, тако и у Јапану, била професија достојна великог дивљења. Философија, поезија и сликање четкицом су били на високој цени у Кини, на врхунцу периода литерата [\[1\]](#). Религија је некада била најважнији извор нормативне културе, а после периода Просвећености, у неким деловима света је гледано на хуманизам као на основицу друштва. Последњих година, дошло је до значајног раста религијских вредности у местима као што је Русија и – наравно, на Средњем Истоку (Детаљи се могу наћи у новој књизи Џона Миклткејта и Адријана Вулриџа *Бог се вратио*

мада, за многе он никада није ни одлазио – John Micklethwait and Adrian Wooldridge: *God is Back*

). Истина је да нису све ове промене уздигле људско стање. Остаје само чињеница да су

такве промене – нарочито у временима кризе, могуће.

Да би се постигла таква врста радикалне промене, није ни потребно, ни пожељно имитирати занесењаке антикултуре из 1960-их година, ране социјалисте, ни следбенике аскетских редова; сви су се они одупрли незајажљивој потрошњи, одбијајући капиталистички пројект у целини. Насупрот томе, капитализму треба дозволити да се развија, али унутар јасних и добро примењених ограничења. Овај став не тражи живот у одећи од врећа и пепелу, нити алтруизам. Такође, он не захтева да сиротиња и сиромашне земље буду задовољни својом судбином и науче да воле своју мизерију; јасно је да капитализам мора бити довољно снажан да задовољи основне животне потребе свих људи. Међутим, ово изискује настанак нове равнотеже између потрошње и других људских делатности.

Постоје јаки докази да то – када се потрошња употребљава да задовољи више потребе, што ће рећи потребе које су изнад основних потреба људских бића – у крајњој линији јесте сизифовски подухват. Неколико истраживања у више држава са годишњим дохотком (по глави становништва) изнад 20.000 америчких долара је показало да нема корелације између повећаног прихода и повећаног осећања среће. После Другог светског рата, у САД, годишњи доходак по глави становништва се утростручио, али ниво задовољства животом је остао отприлике исти, а у Јапану, упркос шестоструком повећању прихода од 1958. године, ниво задовољства животом је углавном стагнирао. Испитивања су такође показала да се многи чланови капиталистичких друштава осећају незадовољним – ако не чак и ускраћеним - ма колико да зарађују и троше, јер други зарађују и троше још више од њих. Оно што је важно је релативна, а не апсолутна ускраћеност. То је проблем, јер – по дефиницији, већина људи не може да троши више од већине осталих. Истина – понекад је тешко направити разлику између основног добра и статусног добра, а статусно добро се може претворити у основно (нпр. климатски уређаји). Међутим, није питање културног снобовства да се каже да никоме *нису потребни*

Божих Бате или фламингоси за надувавање на њиховим уличним травњацима, или кад је о томе реч – ни упадљиво зелени травњаци на летњој сушној врелини. Никоме нису потребни плазма (lcd-led) телевизори, а да не говоримо о дијамантима као доказима љубави, или сликама познатих мајстора као мерила самопоштовања.

Треба нагласити да незајажљива потрошња не погађа само вишу класу у имућним друштвима, него и средњу – као и многе из радничке класе. Велики број људи широм друштва верује да ради само да састави крај с крајем, али испитивање њихових спискова за куповину и њихових ормана открива да троше добар део свог прихода на статусна добра – као што је одећа познатих марки, „она права“ врста аутомобила и низ добара која им нису стварно потребна.

Може се чинити да је тај менталитет неодвојиви део америчке културе, и да је отпор против њега осуђен на пропаст. Међутим, садашњи економски пад може пружити неку врсту прилике. Криза је проузроковала да људи троше мање на луксузна добра као што су дијаманти и упадљиви аутомобили; да за степен умање екстравагантна славља на летовањима, рођенданима, венчањима и бар мицва [\[2\]](#), као и да прихвате смањења награда за руководећа места. Неки запослени су прихватили да раде мање сати, мање плате и неплаћена одсуства.

До сада, многа од ових смањења нису била добровољна, већ последица економске неопходности. Оно што је сада потребно је да се људима помогне да схвате да ограничавања потрошње нису одраз неуспеха. Штавише, да то представља ослобођење од једне опсесије – да је то прилика да батале незајажљиву потрошњу и да се усредсреде на... па, у ствари, на шта? Шта би то требало да надокнади обожавање потрошних добара?

Врста културе која би најбоље послужила за задовољавање Масловљевске хијерархије потреба, тешко да је те врсте која би убила гуску која носи златна јаја – ону економију која пружа добра неопходна за основне људске потребе. То не сме бити ни култура која би се само подсмевала употреби потрошних добара за задовољавање виших потреба. То мора бити култура која прославља и хвали изворе људског развоја који нису ограничени стицањем и грабљењем. Два најочигледнија кандидата који би могли да испуне ову улогу су комунитарни и трансцедентни подухвати .

Комунитаризам подразумева улагање времена и енергије у односе са другима, укључујући породицу, пријатеље, као и становнике насеља. Овај појам такође обухвата служење заједничком добру, као што је добровољни рад, национална служба и политика. Комунитарни живот се не усредсређује на алтруизам, него на узајамност – у оном смислу да обимније и ближе општење са другима је пробитачније и за оног који даје, и за оног који прима. И заиста, бројна испитивања показују да комунитарни подухвати изазивају велико, дубоко задовољство. Испитивање 50-годишњих мушкараца је показало да они који имају пријатеље имају знатно мање шансе да доживе срчана обољења. Друга показују да је задовољство животом старијих одраслих особа веће код оних који учествују у комунитарном раду.

Трансцедентни подухвати се односе на духовне активности у широком смислу, укључујући религијске, контемплативне и уметничке. Стил живота кинеских литерата,

управљен на поезију, философију и сликање кичицом је такав случај – али у ограниченем смислу, јер они који су га упражњавали су припадали елитном друштвеном слоју, а он се делом заснивао и на експлоатацији осталих група. У модерном друштву, трансцедентне подухвате углавном упражњавају бојми, уметници-почетници и они који током целог живота уче, и имају умерени потрошачки стил. И у том случају ови људи чине само један мали део друштва. Јасно је да би се нека култура ишчупала из незајажљиве потрошње и прешла на задовољавање виших нивоа људских потреба путем трансцедентних подухвата, могућност учешћа у њима би требало да буде приступачна у ширем обиму.

Све ово може изгледати апстрактно, а да не кажемо и утопијски. Међутим, нека врста примера томе за друштво које придаје важност комунитаризму и трансцедентним подухватима, може се видети међу пензионерима који проводе последње деценије свог живота сликајући – не за тржиште или галерије, него као облик сопственог изражавања, дружења са другима, вршећи добровољне услуге – а у неким случајевим и учећи. Наравно, ови грађани су већ уложили рад, што им омогућава да воде овакав начин живота. Да би други узрасти пре свог пензионисања могли учествовати у томе, они би морали да скрате своје радне недеље и радне дане, да одбију да носе послове кући, да искључе своје БлекБерије и, уопште узев да умање централну важност плаћеног рада у својим животима. У ствари, то је оно што су Французи, као и друге земље „старе“ Европе покушали да ураде својом 35-часовном радном недељом. Главна струја америчких економиста, који тврде да модерна економија може преживети само ако људи све више троше и самим тим све више производе и раде – дуго се ругала тим друштвима и гонила их да се модернизују. Они су у некој мери то и учинили – а нарочито Британци. Сада се чини да су те земље ипак у нечем биле у праву.

Друштво које не би подстицало незајажљиву потрошњу, дајући предност другим организационим принципима не би само ограничавало ризик од економске катастрофе и у целини имало срећније становништво; имало би и друге предности. Такво би друштво, на пример, употребљавало мање материјалних ресурса, па би зато било много више у складу са принципом очувања животне средине. Оно би, такође, имало и виши ниво социјалне правде.

Социјална правда подразумева прераспodelу богатстава, узимајући од оних који су несразмерно имућни и дајући онима који нису привилеговани – а нема им се иначе шта замерити; јер – за такво њихово стање постоји више узрока. Ови варирају од неправди из прошлости и позних ефеката тих неправди, преко технолошких промена, глобализације, па све до генетских разлика. Разлог томе што су овакве редистрибуције у слободним друштвима биле тако ограничене, је да су власници „екстра“ поседа најчешће и они који су политички моћни. Ширење социјалне правде путем организовања оних који

поседују мање и принуде моћника да попусте, имало је ограничене успехе у демократским друштвима – а у другим друштвима је доводило до масовних крвопролића. Дакле, поставља се питање: постоје ли другачији путеви да се смањи отпор елита према редистрибуцији?

Одговор се налази у околностима када елите почну да добијају највећи извор задовољења не из запоседања још више добара и услуга, већ из активности које нису ни радно ни капитално интензивне – па према томе не изискују велике новчане своте. Комунитарне активности захтевају социјалне способности и способности комуницирања, као и улагање времена и личне енергије – али, по правилу, минималне материјалне и финансијске расходе. Исто то важи и за трансцедентне активности као што су молитве, медитација, музика, уметност, спорт, образовање одраслих и тако даље. Истина је – незајажљиво трошење претворило је многе од ових подухвата у врло скупе. Међутим, могуће је истргнути се из тог менталитета и увидети да је код већине трансцедентних активности могуће врло широко ангажовање уз коришћење минималне количине добара и услуга. За уживање у заласку сунца није неопходно имати дизајнирану одећу, а ни ципеле фантастичних марки да би се уживало у шетњи. Партија шаха одиграна пластичним фигурама је иста таква као и она која се одигра са изрезбареним махагони или мермерним фигурама. А сигуран сам и да Господ неће више услишити молитве читане из Библије у кожном повезу, од оне обичне, штампане на рециклираном папиру. (Књига Виларда Спигелмана, *Седам задовољстава* - *Seven Pleasures by Willard Spiegelman*, једна је од оних које описују како се ова врсте културе може повољно развијати.) Укратко – они који прихвате овакав стил живота видеће да могу постићи виши ниво задовољења, чак и онда када се одрекну знатног дела вишка вредности које поседују.

Што се практичне примене ове визије тиче: Основни начин на који друштва могу одредити да ли ће садашња криза послужити као догађај који води у културну трансформацију, или је само једна пауза у пројекту незајажљиве потрошње, налази се у процесу који називам „морални мегалози“. Друштва стално воде масовне дијалоге о томе шта је исправно – а шта није. Типично је то да у датом тренутку доминира једна, или две теме. Недавна кључна питања су била о легитимности инвазије Ирака 2003. године и оно о дозволи хомосексуалцима да закључују бракове. Током ранијих деценија, предмет таквих дискусија су била женска права и права мањина. У мегалозима учествују милиони чланова друштва који размењују гледишта на радним местима, на породичним окупљањима, у медијима и јавним приредбама. Она су често сукобљена и пуна страсти – па ипак, мада немају ни јасан почетак ни крај, она теже да доводе до промена друштвене културе и понашања његових чланова.

Мегалог о односу између незајажљиве потрошње и људског развоја сада почиње да даје

знаке од себе – али још тек треба да постане водећа тема – као што је нпр. законска регулатива. Познати интелектуалци, мудри научници и политичари су они који су у најбољем положају да усмере мегалог на ову тему – а изнад свега, да одреде одговарајући оквир за дискусију. Главни изазов је у томе да се не доносе некакви закони, већ да се од људи тражи да поразмисле о томе шта се подразумева под добрим животом.

Али, држање општенационалног разговора о овом, истина, апстрактном, питању је само почетак. Ако би дошло до новог заједничког договора о питању потрошње, онда ће најважнију улогу играти образовање. Школе, које за себе често тврде да су усредсређене искључиво на наставне предмете, у ствари су најважнији путеви кроз које се потпомажу промене у социјалним вредностима. На пример, многе школе дубоко усађују малој деци да треба да поштују природну средину, да не треба да дискриминишу на основу расних или етничких разлика, као и да решавају разлике на миран начин. Нема разлога зашто ове школе не би агитовале против незајажљиве потрошње, а у корист комунитарних и трансцедентних вредности. Школске униформе (како би се супротставило изразитој незајажљивој потрошњи) и наглашавање комунитарног рада су само два од начина за увођење ових идеја у културу јавног образовања.

Код одраслих, промене на радном месту би могле много да постигну у промоцији ових идеја. Ограничавање прековременог рада, осим у случајевима ванредних услова (на пример природних непогода): краћа радна недеља, више рада са скраћеним, односно променљивим радним временом; повећање слободе да се рад обавља од куће; омогућавање запосленима да се не облаче формално – и тако избегавање разбацивања новца на одела и осталу скупу одећу – све ове релативно мале иницијативе би охрабривале Американце да троше више времена на остале ствари, осим посла.

Најзад, и законодавство има улогу коју треба да игра. Опорезивање може да обесхрабри куповину све већих кућа, да изазове да људи дају предност јавном саобраћају уместо аутомобилима, као и да их охрабре да користе комерцијалне летове уместо приватне млазњаке. Влада би такође могла да нанесе ударац незајажљивој потрошњи увођењем максимума на плате руководиоца.

Да ли је све ово залудна, апстрактна хипотеза? Не мора да буде. Много верујућих Американаца је већ до овог или оног степена прихватила неке верзије ових вредности. И они које су њихова секуларна убеђења одвела у друштвену службу, налазе се у истом чамцу. Такав један идеалиста по имену Барак Обама је одабрао да буде друштвени организатор у Чикагу, уместо да настави пробитачнију каријеру.

Ја сигурно не очекујем да ће већина људи преко ноћи напустити потрошачки менталитет. Неки ће можда остати једном ногом у систему старих вредности, док опробавају нови – баш као они који носе блејзере са цинс панталонама. Други, опет, могу да смање разметљиву потрошњу без осећања кривице или страха од друштвене критике. Друштва поступно мењају смерове. Све што је потребно је да што већи број људи претвори садашњу економску кризу у ослобађање од опседнутости потрошним добрима и претераног рада изазваног тиме – и, миц по миц, почну да премишљају своју ранију дефиницију о томе шта то значи живети добар живот.

Амицаи Ециони (Amitai Etzioni) је бивши председник Америчког социолошког удружења (American Sociological Association) и аутор књиге „Активно друштво“ (The Active Society)

(Превод: **Василије Клефтакис**)

[\[1\]](#) Период владавине три императора из династије Ћинг (1662-1795). (Прим. прев.)

[\[2\]](#) Код Јевреја празник прославе пунолетства (углавном 13 година за дечаке и 12 за девојчице), после чега они постају одговорни за своја дела. Увек пропраћено великим породичним слављем. (Прим. прев.)